

Gjerstad – Historie

Foto fra igjerstad / Rune Hagestrand

Det er funnet spor av bosetting flere tusen år f. Kr. Flintgjenstander er funnet Mange steder i bygda. Det er også funnet sverd, spyd og jernøkser fra Vikingtida. Noe av det kan en se på Aust – Agder Museet og Universitetets Oldsaksamlinger i Oslo. Flere steder har det vært gamle gravhauger. Kamperhaug, området mellom Gjerstad kirke og Gjerstad skole var førkristen gravfelt med hauger og bautasteiner. Det ble rydda og dyrka opp sist i 1700-åra. Et annet gravfelt med hauger og bauta steiner var på Mostad. Der ble anlagt åker i begynnelsen av forrige hundreår. Like ved Holmen Gård finnes et rekonstruert stein alter fra hedensk tid. Det gamle navnet på bygda var Vissedal. Gjerstad er navnet på prestegården som har gitt navn til bygda og kommunen. I vikingetida var gården høvdingesete. I mellomalderen og etter reformasjonen var Gjerstad den sentrale gården i prestegjeldet. Det omfattet det som nå er Gjerstad, Risør og Vegårshei kommuner. Svartedauen og andre pest epidemier på 1300 tallet la mange gårder øde. Folketallet etter dette var kanskje rundt 200 personer. Først etter 1760 var folketallet over 1000 personer og i 1801 – det første sikre tallet, 1306 personer. I mange år har innbyggertallet i Gjerstad nå vært ca. 2500 personer.

Gjerstad kommune ligger helt øst i Aust-Agder. Nabokommunene til Gjerstad er Risør, Kragerø, Drangedal, Nissedal og Vegårshei. Det er kort vei til fjell og vidde. Kun en halvtimes kjøretur til svaberg i Risør og Kragerø med et mangfold av fritids – og kulturtilbud.

Størsteparten av bebyggelsen ligger rundt Gjerstad-vassdraget. Tettbebyggelsen er lokalisert rundt Gjerstad kirke og på Brokelandsheia, Fiane og Sunde. Kommunens areal er på 323 kvadratkilometer.

Aktiviteten i de frivillige lagene og foreningene er stor og bl. andre gir Gjerstrad Jeger og Fiskerforening gir et viktig bidrag til flere grupper i bygda.

Ferdeselsveier

Gjerstadvassdraget var helt til 1840-årene den viktigste ferdeselsveien i bygda. I løpet av andre halvdel av 1800-årene ble veinettet bygd ut over heile bygda.

Hestetransport til Søndeled med fjorden og havna der var bygdas kontaktpunkt med omverden for utlastning og mottak av varer. Postbefordringen midt på 1600 tallet medførte den første vegbyggingen med stier og rideveger. Rundt 1800 ble Vestlandske hovedveg bygget som kjøreveg og vegen opp gjennom bygda kom i 1863 med utbedring i 1970 åra. Fast dampskipsrute var det til Søndeled fra 1870 inntil bussene fra 1919 etter hvert overtok for både hestene og båten. Jernbanen kom i 1930 årene.

Jernverkstida, skogsdrift og industri

Bøndene produserte varer og tjenester til eget bruk og noe ble solgt i byene eller byttet bort mot andre varer. Bygda har vært kjent for å ha mange dyktige handverkere.

Egelands Jernverk i ytre del av bygda ble anlagt i 1707, og stoppet i 1884 etter drift i 177 år. Her produserte en bl. annet rujern, stangjern, filer, spiker og hele 28 forskjellige ovnsmodeller. Verkets privilegier ga bøndene plikt til å brenne og selge kol og ved, men oftest var leveransene frivillig og mange leverte ikke. Jernverket gikk konkurs i 1889, men tresliperiet der sto ferdig i 1888 og var i drift til 1916. Sliperiet på Stifoss var i drift fra 1893 - 1939 samt i perioden 1944 - 1949 som avlastning etter brann i sliperiet på Søndeled. Der var tresliperi i perioden 1907 – 1998, seinere produseres det der kun elektrisk kraft. 300 årig industrihistorie ble i 2007 markert med middag i sliperihallen på Søndeled. Det var bl. annet hit skogeierne i bygda leverte sitt tømmer. Både i Jernverkstida og fram mot tusenårsskiftet var det ett yrende liv i skogene med skogsdrift. Gjerstadskogene med Holmen Gård var stor bedrift med mange ansatte. I 1873 var 100 personer pluss kjørekarer med hest i gang med tømmerdrift her. På det meste ble 35.000 – 40.000 m² handbarket og hestekjørt tømmer hvert år fløtet ned vassdraget til Søndeled. Det tilsvarer i dag 4 – 5 store tømmerbillass (3 lass/ bil) hver arbeidsdag. I tillegg ble det fra øvre delen av bygda fløtet ned store mengder tømmer i Vegårvassdraget. Mye tømmer ble også benyttet til sagtømmer på flere sager i bygda og på Søndeled. Tømmerfløting i Gjerstadvassdraget har det trolig vært fra 1500 tallet, kanskje enda tidligere. Gjerstadvassdragets Fellesfløting ble markert nedlagt i 1967 med ett arrangement i den nybygde skolen på Kamperhaug.

Bøndene drev også med husdyr og produserte melk. I perioden 1897 -1916 var det smørmeieri i bygda. Risør Meieri var i drift fra 1907- 1976 og tok i 1952 imot nesten 2 millioner kg melk bl. annet fra ca 630 kyr i Gjerstad. Melkeruter gikk det fra hele bygda og fra nabokommunene.

I 1860 åra var det stor aktivitet med lindyrrking. Årsproduksjonen var på 3,5 tonn fra 161 produsenter.

Egelands Jernverks konkurs ble starten på det som etterhvert ble mekanisk industri. Det begynte i det små med bl. annet utvikling, patentering og produksjon av skibindinger og diopersikter til gevær. Seinere ble det produksjon av kjetting, snøryddingsutstyr og utstyr til anleggsmaskiner. Stadig er det stor produksjon og mange ansatte i denne industrien, men mye foregår nå utenfor Norge. I 2016 markerte Gjerstad Historielag på Brokelandsheia 100 år med mekanisk industri i bygda. Bysten av industrimannen og skytteren Peder Tellefsdal (1880 – 1968) på Brokelandsheia ble da satt opp.

Fra 1988 har det vekt fram ett omfattende næringscenter med ca 300 arbeidsplasser. Like mange er ansatt i velferdstjenester som nå er bygget opp i Gjerstad kommune. I 2017 var det 1173 sysselsatte i bygda. Blant annet på grunn av kommunens sentrale beliggenhet er 51 % jobbspndlere ut av kommunen. Samtidig pendler noen også inn til jobber i kommunen. Det er ett par håndfull bruk igjen med melke – og kjøttproduksjon. Fremdeles tas det fra skogene årlig ut endel tømmer, nå med moderne skogsmaskiner.

Gjerstad er lett tilgjengelig både med tog, buss og bil med både jernbane og E 18 gjennom bygda. Fra ny havneterminal i Langesund og Torp flyplass i Sandefjord kommer en raskt ut i Europa. Firefelts E 18 planlegges gjennom bygda og ny jernbanestasjon planlegges på Brokelandsheia med sammenkopling mellom Sørlandsbanen og Vestfoldbanen i Porsgrunn.

Kultur- og naturopplevelser

Matematikeren Niels Henrik Abel hadde sin oppvekst i Gjerstad. På Abelstien ved Gjerstad kirke og nettsidene til Gjerstad Historielag kan en lese mer om han og oppleve noe av bygdas flotte kulturlandskap og kulturminner. Bygda er også kjent for sine gode knivsmeder og sliremakere.

Første kirkebygget i Gjerstad ble bygd i mellomalderen. Men steinkirka på Søndeled, bygd i midten av 1100-årene, må tidlig ha blitt hovedkirka i Vissedal. Den eldste kirka i Gjerstad vi har sikre opplysninger om ble bygd i 1400-årene. Den ble revet i 1740 - åren, og erstattet med en ny kirke. Kirken vi har nå ble innviet i 1848.

Ved 150 års jubileet i 1998 ble kirka bygningsmessig tilbakeført til slik den opprinnelig ble bygget etter tegninger av arkitekt Grosch. Nå framstår den igjen som ett flott byggverk i ett vakkert kulturlandskapet som ved tusenårsskifte ble valgt til bygdas tusenårssted.

Landskapet består av skogdekkede åser, attraktive hei områder med mange interessante kulturminner. Det er gode muligheter for jakt og fiske som er tilgjengelig for alle. Det er ett langt og attraktivt nett med merkede turløyper og strålende skiløyper som presenteres i folderen til Friluftsrådet SØR og nytt turkart.

Samlet fra flere kilder

Revidert i oktober 2018 / JV